

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ
Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ

TANULMÁNYOK
TONK SÁNDOR TISZTELETÉRE

BOGDÁNDI ZSOLT
és
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
szerkesztésében

Kolozsvár, 2020

Támogatók:

© Szerzők, 2020
Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

Felelős kiadó: Biró Annamária

Korrektúra: András Zselyke

Borítóterv: Könczey Elemér

A borítón nagyszebeni szász deák, szász iskolarektor, falusi kántor
vagy iskolamester és magyar kálvinista deák.

Trachten-Kabinett von Siebenbürgens (1729), egy 1692-es akvarell nyomán.

Román Akadémiai Könyvtár / www.europeana.eu. Ismeretlen szerző

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Peregrináció és erudíció : Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére /

Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária (ed.). - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

ISBN 978-606-739-144-2

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Lupescu Makó, Mária (ed.)

A kegyelet és a kegyesség emlékei a nagybányai Szent István-templom körüli temető kora újkori sírjaiban*

A nagybányai, Szent István királynak szentelt templom – a város középkori plébániatemploma – mára már csaknem egészében elpusztult. A fennmaradt részekből csak délnyugati tornya áll, amelyet a helyiek István-toronynak neveznek, mellette a román kori faragványokkal díszített nyugati kapu részleteivel, a föld alatt viszont teljes egészében megmaradtak az alapfalak, a templom egykori padlói és a templom egykori épületének számos részlete. A 2012 és 2014 között folyt régészeti ásatások ezek jelentős részét hozták napvilágra a templom körüli temetkezésekkel együtt. Az alábbiakban e temetkezések közül a kora újkori sírok kapcsán tett megfigyelések egy részét kívánom bemutatni és részletesebben elemezni.

Nagybánya – a középkorban használatos nevén Asszonypataka (Rivulus Dominarum, németül is használt nevén: Frauenbach) – a 14. század elején jelenik meg az írott forrásokban, és arany-, valamint ezüstabányái miatt nagy jelentőségre tett szert a középkori magyar királyság legfontosabb nemesfémlelőhelyeként és pénzverő központjaként.¹ 1347-ben széles körű városi kivált-

* A tanulmány elkészítését a BO/00383/17/2 sz. Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta. A leletek rajza és fényképe, valamint az illusztrációs táblák összeállítása Katócz Zoltán munkája.

1 A város középkori történetéhez mindmáig jó kiindulópont Schönherr Gyula: *Nagybánya sz. kir. bányaváros monográfiája. (Töredék).* = *Schönherr Gyula dr. emlékezete.* Szerk. Morvay Győző. Bp. 1910. 345–414, a középkori viszonyokra 276–406; Maksai Ferenc: *A középkori*

ságot nyert, amelyet később számos alkalommal megerősítettek és bővítettek. A 15. század végén a települést városfallal is körbevették, ennek maradványai és nyomai mindmáig megfigyelhetők. A település plébániatemploma a város középkori főterének közelében, attól délre, egy kisebb téren állt. Legkorábban 1332-ben, a pápai tizedjegyzékben említik plébánosát, mint aki a megye egyik legjelentősebb összegét fizeti. Az 1347-es kiváltságlevél a templom építkezésére a tized felét rendeli, a szükséges kő- és faanyag kitermelésének és szállításának szabadságával. 1387-re a templom elkészült, ugyanis a város közössége és a plébános között ekkor kötött egyezmény már nem ejt szót az építkezésre fordított jövedelmekről, helyettük rögzítik, hogy a plébánosnak még 11 káplánt kell tartania, és ezenkívül még egy prédikátort és iskolamestert is.² A 15. századi templomra vonatkozó források közül érdemes kiemelnünk az 1478-ban kelt pápai búcsúengedélyt a plébániatemplom Szűz Mária- és Mindenszentek-kápolnáit látogatók számára.³ További 15. századi források a templom Szent Móric-, Mária Magdolna- és Szent Bálint-oltárát említik.⁴

A 16. század közepén a város protestánssá vált, így az egykori plébániatemplom is a protestáns gyülekezetek, előbb a lutheránus, majd a kálvinista egyházközség tulajdonába került, amelyek többször javították, bővítették és megújították. Az 1670-es évektől a templom a Habsburg-kormányzat erősödő katolizációs és ellenreformációs törekvéseinek eszközévé vált,⁵ így előbb időlegesen, majd a kuruc szabadságharc bukása után, 1712-től, végleg katolikus kézre került. Az ekkor több, mint 90%-ban protestáns lakosságú város-

Szatmár megye. Bp. 1940. 98–102 és 182–183; Németh Péter: *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig.* Nyíregyháza 2008, Asszonypataka, Bánya és Rivulus Dominarum címszavak alatt 8–9, 17, 249–251. A város történetének legfrissebb összefoglalója Balogh Béla: *Nagybánya város története.* = *A történeti Szatmár vármegye.* II. Szerk. Reszler Gábor. Nyíregyháza 2018. 316–373, a város középkori történetére és a vonatkozó irodalomra 318–324. A város egyházi topográfiájára Szócs Péter Levente: *Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához.* = *Genius loci. Lászlószék 60.* Eds. Dóra Mérai et al. Bp. 2018. 103–107.

2 Németh Péter: *i. m.* 251.

3 Uo.

4 Szász Károly: *A nagybányai Szent István templom.* = *A nagybányai Szent István templom. Szász Károly emlékére.* Szerk. Metz József. Nagybánya 2000. 20.

5 Mihalik Béla Vilmos: „Ibon már most csak neveti Jezsuita...” *Két évtized felekezeti küzdelmei Nagybányán (1674–1694).* = *Tanulmányok Badacsonyból. A Fialat Levéltárosok Egyesületének konferenciája. Badacsony, 2010. július 9–10.* Szerk. Mihalik Béla Vilmos–Zarnóczki Áron. Bp. 2011. 62–71, különösen 65.

ban az egykori plébániatemplom igazi funkció nélkül maradt, amit csak súlyosbított a városban meg- (vagy vissza)telepedett minorita és jezsuita rend rivalizálása. Az új, barokk plébániatemplom megépülése 1720-ban megpecsételte a régi középkori templomépület sorsát, amely egyre inkább elhagyatott, elhanyagolt és romladozó állapotba került: 1767-ben egy villámcsapás következtében leégett, ezután nem javították ki. A fedetlen templom lassan-lassan omladozó rommá vált, mígnem 1847-ben, a már erősen romos és a körülötte működő piacra veszélyes volta miatt a még álló falakat felrobbantották.⁶

A templom körül a 14. század óta temetkeztek, a használat folyamatos az újkorig. Az egyre nagyobb zsúfoltság és helyhiány miatt a városfalon kívül, az úgynevezett Várdombon, majd máshol is új temetőt nyitottak a 16. és a 17. század során. A Szent István-templom körüli temetkezés korlátozására 1665-ből maradt fenn adat, ekkorra már a templom körüli temető zsúfoltsága akkora, hogy oda csak a tanács engedélyével, 50 forint ellenében lehetett temetkezni úgy, hogy sem hant, sem sírkő nem jelölhette a temetkezést, a földet teljesen el kellett egyengetni.⁷ A templom(ok) katolikus kézbe kerülésétől, az 1710-es évektől kezdve a temetőt kizárólag katolikusok használhatták, az utolsó temetkezésekre a 18. század második felében kerülhetett sor.

A fennmaradt részletek és a források tanúsága szerint a templom a 14. század közepén, harmadik negyedében épült, a kiváltságlevél elnyerését közvetlenül követően, háromhajós, nyújtott szentélyű elrendezésben, amelyhez a nyugati oldalon előcsarnok és torony csatlakozott. Az írott forrásokból legalább még egy nagyobb átépítési, bővítési fázis következtethető ki a 15. század utolsó harmadában, a pápai búcsúengedély elnyeréséhez kötődően, természetesen nem zárva ki több más bővítési, javítási munka lehetőségét. Az elpusztult épület művészeti és építészeti jelentőségéről alig 17 évvel lerombolása után Henszlmann Imre tudósította a szakmai közvéleményt, jó érzékkel mutatva rá a kassai Szent Erzsébet-templommal való kapcsolatára, valamint annak a kereskedelmi útnak a jelentőségére, amely észak–déli irányban Lengyelországot és Sziléziát a Felvidéken keresztül – Nagybányán is áthalad-

6 A város 18. századi történetére Balogh Béla: *i. m.* 337–341; továbbá Soltész János: *A nagybányai reformált egyházmegye története*. Nagybánya 1902. 181–202, a 18. századi viszonyokra 190–192; Révész János: *A mi osztályrészünk. A nagybányai Ág. H. Evang. Egyház története*. Nagybánya 1905. 30–62.

7 A tanácsi jegyzőkönyv alapján Sütő Zsolt: *A nagybányai mészárosok és mesterségük a 16. századtól 1872-ig*. Doktori disszertáció. Kézirat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Történelem. Civilizáció. Kultúra Doktori Iskola. Kvár 2019. 67.

va – kötötte össze Erdéllyel és tovább a Kelettel.⁸ A templomra vonatkozó írott forrásokat, az István-tornyot és a templom más megmaradt részleteit a város szülötte, Schönherr Gyula ismertette részletesen (Décsényi Gyula álnévén) még a 19. század végén.⁹ Ezeket az adatokat bővítette és egészítette ki, elsősorban a két fennmaradt dombormű – Krisztus az Olajfák hegyén és Elfogadás (Júdás csókja) – elemzésével az ugyancsak helybeli születésű történész, levéltáros, művészettörténész Szász Károly a 20. század közepén összeállított, de csak 2000-ben megjelent munkájában.¹⁰

Legújabbban – de még a régészeti feltárások előtt – Papp Szilárd tekintette át a rendelkezésre álló forrásanyagot, és kiterjedt összehasonlító anyagra támaszkodva határozta meg a templom művészettörténeti jelentőségét a szűkebb és tágabb régióban.¹¹ A nyugati kapu részletformáit vizsgálva a lőcsei Szent Jakab-templomon, valamint a kolozsvári Szent Mihály-templom és a vele közeli kapcsolatban álló szászsebesi plébániatemplom szentélyén talált párhuzamokat. A passiójeleneteket ábrázoló kőfaragványokat – a korábbi művészettörténeti értékelését megerősítve – a parleri stílushoz kapcsolta, de a tág keltezési kereteket az első építési fázis lezárásához kötötte.¹² Papp Szilárd rámutatott ugyanakkor, hogy a nagybányai templom kapcsolata a kolozsvári Szent Mihály-templommal szorosabb, mivel nemcsak az épületdíszek egy része, hanem több építészeti részletmegoldás is azonos, valamint ezek némelyikét a brassói Fekete-templomon és a kassai Szent Erzsébet-templomon is alkalmazták. Összegzésül Papp Szilárd leszögezte, hogy a nagybányai templom méretét tekintve a magyar királyság legnagyobb, minőségét tekintve a

8 Henszlmann Imre: *A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei*. Archaeologiai Közlemények IV(1864). Nagybányára: 128–129, 150–151, a középkori kereskedelmi útra 127–128.

9 Décsényi Gyula: *A nagybányai Szent István-templom*. I–II. Archaeologiai Értesítő. Új folyam XII(1892). 289–298, 390–402; Uő: *A nagybányai Szent István-templom maradványai*. Bp. 1893; valamint újraközlése Schönherr Gyula: *A nagybányai Szent István-templom maradványai*. = Schönherr Gyula dr. emlékezete 123–151.

10 Szász Károly: *i. m.* 12–63.

11 Papp Szilárd: *Helyzetkép széljegyzetekkel. Nagybánya középkori plébániatemplomának építéstörténetéhez*. = Középkori egyházi építészet Szatmárban. Szerk. Kollár Tibor. Nyíregyháza 2011. 181–207.

12 A két kőfaragványt önálló tanulmányban elemezte Csikós Veronika: *A nagybányai Krisztus az Olajfák hegyén és Elfogadás jeleneteit ábrázoló relief töredékek*. = Középkori egyházi építészet Szatmárban 218–225. A szerző a faragványokat – ugyancsak a parleri stílus körön belül mozogva – a kölni dóm Szt. Péter-portáljának szobrászati együtteséhez kapcsolja, és inkább 14. század végi, 15. század eleji keltezését javasolja.

legjelentősebb plébániatemplomai közé tartozott, továbbá – a korábbi kutatások eredményeivel összhangban – megállapította: „S láncszem lehetett a XIV. század harmadik negyedének emlékei és annak az építészettörténeti tengelynek az összekötésében is, amely a magyar királyságot átszelő északnyugat–délkeleti nemzetközi kereskedelmi út mentén alakult ki. E tengely alappilléreit a kutatás régóta Kassa, Kolozsvár és Brassó templomaiban látja, s köztük a nagybányai Szent István-templomot is méltán megilleti egy hely – időben valahol e sor elején –, megfelelve a város többiekével vetekedő jelentőségének”.¹³ Ezek után teljesen egyet kell értenünk azzal a megállapításával is, hogy a templom „majdnem teljes pusztulása országos szinten is komoly vesztesége középkori építészettörténetünknek”.¹⁴

A 2012 és 2014 között az egykori templom helye és a körülötte levő, a helyiek által mindmáig Cinteremnek (*Țintirim*) nevezett tér (hivatalos neve Vár tér/Piața Cetății) rendezése miatt megelőző régészeti kutatásra került sor, amely elsősorban a rendezés során bolygatott területekre koncentrált, így nem tekinthető teljesnek a templom és cinterme tekintetében.¹⁵ Így is alkalom nyílt több fontos megfigyelést tennünk. Tisztázódott például az elbontott templom pontos alaprajza és a megelőző építési fázisok néhány részlete. Így világossá vált a többi között, hogy a templom első fázisában egy háromhajós elrendezés épült meg, amely csak a keleti szentélyrész kialakításában tért el a későbbi fázistól, majd az újkorban egy harmadik fázisban alakították ki az írott és képi forrásokból ismert kéthajós templomot. Az építési fázisok keltezése, az esetleges kisépítészeti együttesek léte még további kutatást igényel, ennek része a templomot övező temető feldolgozása és az ebből leszűrhető megfigyelések rögzítése. A plébániatemplomtól keletre két további templomépítmény részlete látott napvilágot. A plébániatemplom szentélyétől délkeletre a Szent

13 Papp Szilárd: *i. m.* 202.

14 Uő: *Bevezető a középkori Szatmár megye gótikus egyházi építészetébe.* = Középkori egyházi építészet Szatmárban 127.

15 A nagybányai Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum ásatása, dr. Dan Pop vezetésével. Az ásatás dokumentációja a múzeumban található, feldolgozása folyamatban van.

Márton-kápolna¹⁶ hajójának északnyugati sarka, míg attól közvetlenül keletre a Szent Katalin-kápolna¹⁷ hajójának nyugati része került elő.

A feltárt területen mintegy 700 sír dokumentálására került sor, pontosabban ennyi temetkezés – azaz anatómiai rendben megmaradt váz vagy vázrész – kapott objektumszámot, ugyanakkor a másodlagos helyzetű, a későbbi bolygatások miatt elpusztult sírok ezres nagyságrendjére utalnak a feltöltési rétegekből előkerült emberi csontok. A legrégebbi temetkezések a 14. századra keltezhetők, míg a legújabbak a 18. századra. A kora újkori, 16–18. századi temetkezések – mint legkésőbbiek – általában bolygatatlanul megmaradtak, jellemző rájuk, hogy ezeket általában a középkori síroknál mélyebbre ásták. Ez alapján a feltárt temetkezések több mint fele, mintegy 60%-a keltezhető e korszakra. A pontos számokat és arányokat azért nem tudjuk megállapítani, mivel a mintegy 700 temetkezés kétharmadában semmilyen melléklet nem volt, így keltezésük meglehetősen bizonytalan. Ennek ellenére a sírokban talált pénzermék, valamint más temetkezési sajátosságok, például a koporsó használata vagy hiánya, meglehetősen jó alapot ad a fenti 60%-os arány megállapítására. Azt mindenképpen le kell szögeznünk, hogy a régészeti kutatás megfigyeléseinek feldolgozása még nem zárult le, így a fenti megállapítások előzetes értékelésnek, illetve a majdani teljes régészeti publikáció részletének tekinthetők.

A feldolgozás jelenlegi fázisában is elkülöníthető az az alig egytucatnyi sír a kora újkori temetkezések csoportján belül, amely alkalmas részletesebb megállapításokra a címben jelölt kegyesség és kegyelet témakörében. Az alábbiakban e néhány sír leletanyagát ismertetem részletesebben.

A Cx. 3. sír már viszonylag kis mélységben jelentkezett, így betöltését külön bonthattuk ki. A sír az elbontott Szent Katalin-kápolna padlószintjén rajzolódott ki, azt áttörte, betöltésében előkerültek a kápolna egykori padlóját alkotó hatszögletű téglák. Bár pontos keltezés pénzmelléklet hiányában nem lehetséges, az említett stratigráfiai viszonyok alapján a temetkezést a 18. század első felére tehetjük. Maga a váz igen rossz megtartású volt, csak a hosszú csontok maradtak meg, ahogyan a koporsódeszkákból is csak apróbb darabok kerültek elő a díszítésre használt fémszegek körül. Ez utóbbiak két csoportra oszt-

16 A titulusra csak újkori forrás maradt fenn, viszont nagy biztonsággal azonosíthatjuk, mivel helyére épült a barokk plébániatemplom 1717 és 1720 között. A forrást idézi Révész József: *i. m.* 6–7.

17 A titulusról egy újkori említés maradt fenn (idézi Palmer Kálmán: *Nagybánya és környéke*. Nagybánya 1894. 136), de az azonosítás kérdéses.

hatók: csillag- és félgömbfejú szegekre, amelyeket sorozatban vertek a koporsódeszkákra. A deszkák rossz megtartása miatt a mintázatot nem rekonstruálhattuk. A váz mellékletei igen gazdagnak mondhatók: a fej mellett apró fehér gyöngyök és egy bronz hajtű, a mellkason 7–8 pár aranyozott, növényi ornamentikájú párizsi kapocs, míg deréktájon két köves arany(ozott) gyűrű és újabb apró fehér gyöngyök kerültek elő (1. ábra). A mellékletek alapján fiatal nő sírjáról van szó, sajnos, a rossz megtartás miatt a viselet elemeinek rekonstrukciójára nem volt mód.

A Cx. 19. sír hasonló stratigráfiai viszonyok között került elő. A csontok szinte teljesen elpusztultak, csak lenyomatuk volt megfigyelhető, viszont megmaradt néhány csillag alakú veret, amely a koporsót/szemfedőt díszítette (2. ábra). Hasonló formájú, valamint félhold alakú veretek kerültek elő a Cx. 259/Cx. 266. sírból, amelyben még egy négyzet alakú ezüstcsat és kéttucatnyi – ugyancsak ezüst – párizsi kapocs került elő (8. ábra). A Cx. 323. sírból több, mint két tucat kerek, csillaggal díszített koporsó- vagy szemfedélveret került elő két bronz hajtűvel (10. ábra). A Cx. 288. sír melléklete egy – az előbbiekhez hasonló – rozettás vereten kívül egy növényi díszes könyvveret volt (5. ábra). A Cx. 322. sírban a váz mellkasán egy tucat ezüst fűzőkarika, a medencén fehér és fekete gyöngyökből, valamint átfúrt, esztergályozott csontból álló olvasó maradványa került elő. A fej mellett kis bronz hajtű és kisebb fehér gyöngyök voltak. Annak ellenére, hogy itt a váz viszonylag jó megtartású volt, nem került elő koporsóra vagy szemfedőre utaló nyom (9. ábra). Fekete gyöngyökből álló olvasó került elő a Cx. 328. és Cx. 333. sírból is (4. és 6. ábra).

A Cx. 334. temetkezés esetében a koporsó csaknem 2 cm átmérőjű veretekkel volt díszítve, melyek – az előbbiekhez hasonlóan – csillag alakúak, és a koporsó fedelének teljes hosszában négy sorba voltak rendezve. A mellékleteket egyszerű ezüst karikagyűrű, díszített bronzkapcsok, néhány apró fehér üveggyöngy, valamint a medence tájékán fémszálas textilonálra fűzött, fekete gyöngyökből álló olvasó képezte. Ez utóbbinak a végén a keresztet a fémszálas fonal csavarásával alakították ki a gyöngyök felhasználásával (11. ábra).

A leggazdagabb mellékletű temetkezések között tarthatjuk számon a Cx. 347. sírt (12. ábra). A mellkason két sorban talált 16 ezüstkarika szolgáltathatott a mellény összefűzésére, amelynek széleit fémszállal gazdagon hímezték, fehér gyöngyökkel és arany, zománcos és gyöngyös díszű boglárocskákkal díszítették. A medencén nagy (1 cm átmérőjű), fekete gyöngyökből fűzött olvasó, a fej mellett kis bronz hajtű, fehér gyöngyöcskék és további boglárok

kerültek elő. A koporsó díszítéséből néhány rossz megtartású gömbös fejű szeg maradt meg.

Végül a Cx. 191. sírból egy Xavéri Szent Ferenc(?)-kegyérem (3. ábra), a Cx. 346a. sírból egy Szent Ferenc-kegyérem az olvasó gyöngyeivel és két díszgombbal (12. ábra), valamint a Cx. 800. sírból egy Szent Imrét és Szent Erzsébetet ábrázoló kegyérem és egy feliratos bronzkorpusz származik (7. ábra). Két további hasonló korpusz került elő az ásatás során: egyik a Cx. 502. sírból, a másik szórványként a SIX. szelvényből, mindkettő felirat nélkül.

A felsorolt temetkezések és a kapcsolódó leletek értelmezéséhez elsőként a hasonló korú és típusú régészeti leletanyag adódik párhuzamként, azaz a más lelőhelyek, templom körül vagy belül feltárt, hasonló korú temetkezései. Másodsorban a kora újkor kutatási adottságaiból adódóan bevonhatók a temetésre, temetőhelyekre, a végtisztességadás módjára és a kapcsolódó kérdésekre vonatkozó írott források és képi ábrázolások. Harmadsorban – kellő kritikával kezelve – a néprajz, természetesen kiemelten a történeti néprajz temetkezésre és a halott körüli szokásokra vonatkozó megfigyeléseit is hasznosíthatjuk. Elsőként fordítsuk figyelmünket a régészeti leletekre, azon belül is azokra, amelyek a temetkezési szokásokra, a kegyelet és kegyesség emlékeire vetnek fényt. Mindjárt az elején észre kell vennünk, hogy meglehetősen kevés a témába vágó közlemény annak ellenére, hogy az újkorba keltezhető sírok, máshol is a leletanyag zömét kell, hogy képezzék. Ahogyan a középkori templom körüli temetők feltárásainak eredményét áttekintő Ritoók Ágnes rámutat: a kora újkori temetkezéseket a középkori régészet túlságosan recensnek ítélte, feldolgozásuktól ódzkodott, inkább kényszerűségből vagy egy-egy speciálisabb, értékesebb lelet kapcsán foglalkozott velük.¹⁸ Nagyobb figyelem e kérdésre a hódoltság korának,¹⁹ valamint a templom körüli temetők²⁰ régészeti kutatásának eredményeit áttekintő konferenciák és a megjelent konferencia-

18 Ritoók Ágnes: *A templom körüli temetők felfedezése. = Középkori egyházi építéset Erdélyben. IV.* Szerk. Szócs Péter Levente–Adrian Andrei Rusu. Szatmárnémeti 2007. 254; a bővebb változat Uő: *A templom körüli temetők régészeti kutatása. = A középkor és kora újkor régészete Magyarországon. I–II.* Szerk. Benkő Elek–Kovács Gyöngyi. Bp. 2010. II. 476.

19 *A Hódoltság régészeti kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2000. május 24–26. között megtartott konferencia előadásai.* Szerk. Gerelyes Ibolya–Kovács Gyöngyi. Bp. 2002 (Opuscula Hungarica III).

20 „... a halál árnyékának völgyében járok.” *A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai.* Szerk. Ritoók Ágnes–Simonyi Erika. Bp. 2005 (Opuscula Hungarica VI).

kötetek nyomán terelődött. A megszorodó közlemények közül kiemelhető a korszakban megtelepedő balkáni népcsoportok sajátos leletanyagát és szokásait tükröző temetkezések feldolgozásai.²¹ E szaporodó közlemények nyomán tekintette át Mérai Dóra az etnikai attribúció lehetőségeit és általában a viseletek régészeti leletanyagban megfogható maradványaiból leszűrhető következtetéseket, a korszak temetőfeltárásainak fontosabb eredményeivel együtt.²² A következőkben a temetkezési szokásokról, azon belül is a kegyelet és kegyesség gyakorlásáról tanúskodó leleteket tekintem át röviden.

A kora újkori temetkezésekre és azok mellékleteire éppen Pósta Béla és a tanítványaiból formálódó kolozsvári régészeti iskola irányította rá a régészet figyelmét a gyulafehérvári székesegyházban előkerült sírok kapcsán, ahogyan a középkori temetők kutatásában is Pósta Béla volt úttörő, majd az alapvetését folytatva Méri István dolgozta ki a temetőfeltárás módszertanát a kidei templom körüli temető ásatási tapasztalatai alapján.²³ A gyulafehérvári székesegyházban feltárt kora újkori, 16–18. századra keltezett temetkezések közlése fontos viselettörténeti megállapításokat eredményezett, egyben a temetkezési szokásokat is sikerült megfigyelni. Ilyen például a koporsóra helyezett fegyver, a halott mellé fektetett kettőtört kard és a koporsóba, a holttest alá szórt hamu.²⁴ Két további főúri temetkezőhelyet is Pósta Béla kutatott: Gernyeszegen Teleki Mihály, felesége Veér Judit és egyik leányuk sírhelyét,²⁵

21 Wicker Erika: *Adatok a hódoltság kori délszlávok temetkezési szokásaihoz*. Cumania XIX(2003). 19–84; Uő: *Újabb adatok a hódoltság kori délszlávok temetkezési szokásaihoz*. = „... a halál árnyékának völgyében járok” 325–332; a vlach népesség temetőjére Gaál Attila: *A dombóvár-békatői 16–17. századi temető*. = A Hódoltság régészeti kutatása 209–218.

22 Dóra Mérai: „The True and Exact Dresses and Fashion.” *Archaeological Clothing Remains and their Social Contexts in Sixteenth- and Seventeenth-Century Hungary*. Oxford 2010 (BAR International Series 2078).

23 Ritoók: A templom körüli temetők régészeti kutatása 473–474.

24 Pósta Béla: *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából VIII(1918). 1–203; a tanulmány román nyelvű fordítása, a leletek aktuális állapotát ismertető bevezetővel, benne egyes sírok a Rákóczi-család tagjainak temetkezésével való azonosítás felvetésével *Descoperirile arheologice din Catedrala Romano-Catolică din Alba Iulia (1907-1914) publicate în 1918 de Pósta Béla: valorificarea unui inventar uitat*. Red. Doina Hendre Biro. București 2013; a temetkezések fejedelmi családdal való kapcsolatát elveti, azokat a székesegyház újkori történetébe illeszti, és a fejedelmi udvarban tisztséget viselő előkelőkhöz kapcsolja Kovács András: *A gyulafehérvári székesegyház átváltozásai (1565–1715)*. = *Catolice reformare. A katolikus egyház a fejedelemség korában*. Szerk. Diósi Dávid–Marton József. Bp.–Kvár 2018. 15–71, különösen 41–43.

25 Pósta Béla: *Teleki Mihály sírja*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából IV(1913). 1. pótfüzet 3–32; Pósta Béla–Kelemen Lajos–ifj. Biás István: *Teleki Mihály temetkezése*. Kvár 1913.

míg Nagyteremiben Sükösd György sírját.²⁶ Gernyeszegen a halott feje alá helyezett vánkos, a leány pártája és az olvasó utal a temetkezés rendjére, míg Sükösd György sírjából a két aranygyűrű megtalálásán túl a koporsót fedő textíliát (bakacsint) rögzítő ezüstszegek előkerülése fontos szempontunkból. Méri kidei megfigyelései közül a kora újkori temetkezési szokások közül a koporsóra és azok szegelésére vonatkozókat, valamint a párták jelenlétét tartom fontosnak.²⁷ Sajnos, a gyulafehérvári és a gernyeszegi kutatásokkal párhuzamosan zajló Apafi-temetkezések feltárása az almakeréki evangélikus templomban nem kapott az előbbiekhöz hasonló gondos figyelmet a temetkezés és az öltözet részleteit illetően.²⁸

Mint az eddigi példák is mutatják, a leletek egyik jelentős csoportja a megbontott kriptákból kerül elő. Ezek a gazdag viselet tartozékaként kerültek a sírba. A leletekről tudósító beszámolókból általában kevés vagy éppen semmilyen információ nem derül ki a temetés módjáról, inkább csak a tárgyak bemutatására szorítkoznak. Ez a körülmény egyrészt annak tudható be, hogy a kripták és bennük levő tárgyak előkerülése véletlenszerű, leginkább renoválásokhoz, építkezésekhez, más beavatkozásokhoz kötődik. Másrészt a kriptákat már a történeti korokban is bolygatták, kifosztották. Ilyen bolygatásokról tudósít Höllrigl József a csengeri református templom kriptáinak feltárása kapcsán.²⁹ Emellett, az előkerült leletek elemzése során, a Magyar Nemzeti Múzeumba került hasonló korú, ugyancsak temetkezéshez köthető tárgyakat, így a küüllővári lelet Budapestre került darabjait említi. Az előkerült négy szablya(töredék) ismertetésekor megjegyzi, hogy valamennyi kettétörve, azaz használhatatlanná téve volt eltemetve a halottal. A párhuzamok közé bevonhatóak még a kincsleletekkel együtt előkerült ékszerek és ruhadíszek, bár ezek nem alkalmasak a temetkezési szokások dokumentálására, viszont használhatóak a keltezéshez és értelmezéshez. Ilyen értelemben érdemes megemlíte-

26 Pósta Béla megfigyeléseinek eredményeiről Kelemen Lajos tudósít. Uő: *Sükösd György nagyteremi síremléke*. = Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. Bev. tan. Szabó T. Attila, s. a. r. B. Nagy Margit. Buk. 1977. 174.

27 Az ásatási eredményeket közli Kovalovszki Júlia: *A kidei középkori temető (Méri István ásatása)*. = *A magyar falu régésze*. Méri István. Szerk. Kovalovszki Júlia. Cegléd 1986. 7–22.

28 Szádeczky Lajos: *Az Apafiak sírboltja és hamvai*. Századok XLIII(1909). 185–202, 273–280. A közelben álló Apafi-kripta 18. századi megnyitásáról, valamint az akkor előkerült, Apafi Györgynek tulajdonított aranyozott, kettétört kardról, a viselet további megmaradt darabjairól és a koporsókat díszítő ezüstözött szegekről Kovács András: *Apafi György almakeréki sírkápolnájáról*. Református Szemle XCVI(2003). 632–633.

29 Höllrigl József: *A csengeri ref. templom kriptájának leletei*. I. Archaeologiai Értesítő. Új folyam XLVII(1934). 97–114, II. Uo. XLIX(1936). 49–66.

nünk a Nagybányán 1904-ben előkerült kincsleletet,³⁰ amelyben a város ezüst pecsénnyomója és pénzérmék mellett egy mentekapocs-pár és egy bogláros hajtű is volt.

Visszatérve a temetkezések leletanyagára, az utóbbi évtizedekben a kripták feltárása, a régészeti kontextus rögzítése nagyobb figyelmet kapott. Így a váci domonkos vagy Fehérek temploma kriptájából több száz, 18. századi koporsós temetkezés került elő. A krypta a város polgárainak szolgált temetkezőhelyül, de a világi papság és természetesen a szerzetesek is használták. A kriptában meglehetősen jó állapotban maradtak meg a textíliák, így kiválóan alkalmasak a viselettörténeti megfigyelésekre. A temetkezési szokások szempontjából a koporsókat díszítő rozettás díszszeg, valamint kerek és félgömbfejú koporsóveretek említhetők.³¹

1993–1994-ben tárták fel Gyöngyösön a Szent Erzsébet-templom – a középkori ispotály temploma – kriptáját, amelyet a 18. századi átépítések során alakítottak ki, és az 1780-as évektől 1822-ig nagyrészt a 17. század során betelepített tót közösség előkelőbb tagjai használtak, köztük a főbíró, a jegyző, több tanácstag, a városban lakó nemesek.³² A templomot ebben a korszakban a ferences rend kezelte, és az írott források szerint is csak a közösség előkelőbb tagjai temetkezhetek ide, mivel ezt csak meglehetősen magas díjért engedélyezték: négy forintért a temetőbe, nyolc forintért a templomba. A megfigyeltek szerint a koporsó színe és díszítése az elhunyt korára utalt: a fiataloknak fehér vagy kék, a középkorúaknak szürke, illetve barna, míg az öregeknek fekete koporsó járt. A 18. sz. végétől a virágos, festett koporsók is elterjedtek: az ifjú hajadon lányokéra színes tulipán, nefelejcs, rózsa, margaréta került, a középkorúak, illetve a fiatal házások fehérrel festett virágmotívumot kaptak. A gyermekkoporsókon fehérre festett, faragott díszek voltak, valamint zölddel, fehérrel, pirossal színezett virágok. Elterjedt volt a vászonnal bevont, (réz)szegekkel kiveret koporsó, valamint a fekete, minden feliratot nélkülöző, festett Krisztus testet ábrázoló darabok.³³ A koporsókban ékszer-

30 Mihalik József: *A nagybányai ékszerlelet*. Archaeologiai Értesítő. Új folyam XXVI(1906). 116–129.

31 Zomborka Márta–Ráduly Emil: *Vác, „Fehérek temploma” kriptafeltárás. 1994–95*. Magyar Múzeumok II(1996). 1. sz. 3–14, a koporsók díszítésére 13–14; Ráduly Emil: *A váci Fehérek temploma kriptafeltárása*. Műtárgyvédelem XXVI(1997). 21–27.

32 B. Gál Edit–Szilcz Ágnes–Deák Endre: *Életmód és temetkezési szokások Gyöngyösön a 18. század végén, 19. század elején – Miről árulkodik a Szent Erzsébet templom kriptája? = Mátrai tanulmányok*. Szerk. Horváth László. Gyöngyös 1995. 29–49.

33 Uo. 33.

melléklet nem volt, kezében valamennyi halott fából vagy csontból faragott, selyemcérnára fűzött olvasót és magyar nyelvű Bibliát tartott.³⁴

A koporsókat díszítő félhold és csillag alakú veretek kerültek elő a miskolci avasi templom,³⁵ a lónyai református templom,³⁶ valamint a sárospataki református templom kriptájából.³⁷ További szóba jöhető párhuzamok kerültek elő Felsőzsolcán, a nagyszilvási templom körüli temetőben, ahol az egyik, 17–18. századra keltezett sírban olvasó, kegyérem és corpus volt.³⁸ A zsámbéki temetőben a 17–18. század fordulójára keltezett női váz mellett olló, kegyérem, kezéből rózsafüzér került elő.³⁹ A kiterjedt kaposvári temető több, mint 1000 feltárt sírja közül többet a 17–18. századra keltezett az ásató régész, Bárdos Edith. A leletek, köztük olvasóból származó gyöngyök, bronzkorpuszok, amulettek bemutatása, elemzése során az írott források adatait és a néprajzi megfigyeléseket is ismerteti.⁴⁰ Egy további párhuzamot a Cegléd–Nyúlfelehalom-lelőhely adja, ahol egy olvasóval és ólomkorpusszal eltemetett női sír került elő.⁴¹ A nagybányai Szent István-templom körüli temetővel leginkább összevethető kolozsvári Szent Mihály-templom körül csak részleges kutatások folytak, ezek eredményei közlésre várnak. Kiterjedt régészeti feltárás volt a brassói Fekete-templom és a nagyszebeni evangélikus nagytemplom körül. Az előbbi kutatásának eredményeiről egy rövid összegzés látott napvilágot,⁴²

34 Uo. 35. 17. jegyz.

35 Megay Géza: *A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei*. Herman Ottó Múzeum Évkönyvei IX(1970). 129–141, különösen 133.

36 Pintye Gábor: *A Lónyay-kripta elfeledett leletei. Új- és legújabb kori temetkezési szokások nyomában*. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle LII(2017). 2. sz. 39–47.

37 Gervers-Molnár Vera: *Sárospataki síremlékek*. Bp. 1983 (Művészettörténeti Füzetek 14). 82. A kripták leletanyagára V. Ember Mária: *XVI.–XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból*. Folia Archaeologica XIX(1968). 151–184.

38 Simonyi Erika: *Középkori és kora újkori temető Felsőzsolca–Nagyszilváson*. = „... a halál árnyékának völgyében járok” 305–314.

39 Pusztai Tamás: *Ollós temetkezés Zsámbékon a 17–18. század fordulójáról*. = *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk. Lőrincz Gábor. Szeged 1994. 531–543. A szerző szerint az ollót bajelhárító szándékkal helyezték a sírba, és hasonló szokások régészeti nyomára hoz példákat.

40 Bárdos Edith: *Középkori templom és temető Kaposvár határában*. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei III(1978). 187–234; Uő: *Középkori templom és temető Kaposvár határában*. II. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei VIII(1987). 8–57.

41 Tari Edit: *Késő középkori temetkezések Cegléd határában*. Studia Comitatus XXIII(1994). 223–235.

42 *Redescoperirea trecutului medieval al Braşovului: curtea Bisericii Negre*. Coord. Daniela Marcu Istrate. Cluj-Napoca 2015.

amely nem alkalmas a párhuzamok megállapítására. A szebeni templom körüli temetkezések átfogó antropológiai elemzéséről és a sírok stratigráfiai helyzetéből levonható következtetésekről monografikus igényű kötet jelent meg,⁴³ viszont az ott bemutatott kevés leletanyagban nem találtam párhuzamokat.

Amennyiben az írott források felé fordítjuk a figyelmünket, látható, hogy a temetkezés, a végtisztességadás több részletét is megvilágító, bőséges anyag áll rendelkezésünkre. Így a temetési rendtartások és a végrendeletek révén képet kaphatunk magáról a temetés rituáléjáról.⁴⁴ Az elhangzott temetési beszédeket (orációkat), alkalmi verseket, énekeket az irodalomtörténet dolgozza fel.⁴⁵ A végtisztességadás, a megemlékezés kellékeit – sírkápolna, kriptá, sír-emlékek, zászlók, címerek, díszablák, epitáfiumok – a művészet- és művelődéstörténet vizsgálja.⁴⁶ Erdély szempontjából szerencsés adottság, hogy a fennmaradt emlékiratok, naplók a mindennapi élet más aspektusai mellett a halál és a temetés körülményeiről is gazdagon tudósítanak. Így Apor Péter a búcsúztatás és a gyászszertartás, valamint az azokat kísérő teendők mellett beszámol a halott illő öltözetéről, a koporsó és a szemfedő díszítéséről, a koporsóba a halott feje alá helyezett vánkorsról, a test illő helyzetét biztosító, a koporsó aljára tett gyaluforgácsról.⁴⁷

43 Daniela Marcu Istrate–Mihai Constantinescu–Andrei Soficaru: *The Medieval Cemetery from Sibiu (Hermannstadt) Huet Square. Archaeology, Anthropology, History*. Büchenbach 2015.

44 A rendtartások és végrendeletek első nagyobb gyűjteménye Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. I–III. Bp. 1879–1896. III. VI. rész: *Temetkezés 1545–1711*. 363–388; a további számos forrásközlés közül egy frissebb Horn Ildikó: *Ismeretlen temetési rendtartások a 16–17. századból*. Irodalomtörténeti Közlemények CII(1998). 5–6. sz. 760–773; Jakó Klára: *Adalékok fejedelmink temetkezésének kérdéséhez*. = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kvár 1996. 233–247.

45 Legutóbb megjelent, a korábbi forrásközlések és feldolgozások irodalmával: *Apafi Mihály fejedelem temetése*. S. a. r. Csorba Dávid–Mikó Gyula. Bp. 2014.

46 Képi ábrázolásokról Garas Klára: *Halotti kultusz, címerek, ravatalképek, epitáfiumok*. = Uő: *Magyarországi festészet a XVII. században*. Bp. 1953. 71–81; a síremlékekre vonatkozó művészettörténeti irodalmat áttekinti Mérai Dóra: *Apafi György síremléke*. Credo IX(2005). 3–26; a kultúr- vagy művelődéstörténet antropológiai módszereket is alkalmazó, a temetés reprezentációs eszközeire, szimbolikájára fókuszáló megközelítés Szabó Péter: *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány*. Bp. 1989; újabb tanulmány e témában Uő: *A fegyverzet szerepe a főúri gyászszertartásokon*. = Uő: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekinettség a kora újkor Magyarországon*. Bp. 2008. 65–79; Kovács Kiss Gyöngy: *Kemény János ravatalai. Adalékok a halál- és ravatalmotívumhoz, valamint a boncszínbázi kelléktárhoz*. Korunk. Harmadik folyam LXV(2006). 6. sz. 86–91.

47 Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*. = *Magyar emlékiratok 16–18. század*. Vál., szöveg-gond., jegyz. Bitskey István. Bp. 1982. 585–694, a temetésről 658–666.

A fejedelmi és főúri temetkezésekre vonatkozó írott források mellett, a (történeti) néprajz az alsóbb társadalmi csoportok halottas szokásairól tudósít, még ha későbbi időszakra vonatkozóan is. Így Luby Margit a két világháború közötti szamosháti szatmári falvakban tett megfigyelései során leírja a halotti öltözetet, a mellékletadás kivételesnek tartott eseteit, valamint a koporsó – ugyancsak kivételes esetekben alkalmazott – díszítését is.⁴⁸ A román néprajzkutatás recensebb megfigyelései Észak-Erdélyből, azonbelül is Máramaros és az Avas vidékén a halotti szokások között dokumentálták a fiatal hajadon lányok és házasulatlan legények temetésekor végzett esküvői szertartást, és ennek következményeként, a halott eltemetését menyasszonyi, illetve vőlegényi ruhában, továbbá azt a szokást, hogy mellékletként a koporsóba egy-egy (munka)eszközt helyeztek.⁴⁹ A megfigyelések a 20. század első felének, közepének viszonyait rögzítik, de a maguk a néprajzosok által is archaikusként számon tartott közösségek (hiszen pontosan azért kutatták) szokásai kellő kritikával visszavetíthetők a 16–18. századra, azaz egy alig két évszázaddal korábbi korszakra.

Az írott források és a néprajzi megfigyelések témába vágó minden aspektusát, tömördek adatát önálló tanulmány(ok)ban kellene áttekintenünk és értékelnünk, teljesebb tárgyalásukra most nincs mód. Annyi azonban látható, hogy ezeket az információkat keretként használva, a képet a régészet a holttest megmaradt maradványainak, a ruházat és tartozékainak, valamint más sírmellékleteknek és maguknak a temetkezés körülményeinek a vizsgálatával egészítheti ki. A nagybányai leletanyag kvalitásos kivitelű, anyagi értelemben is magas értéket képviselő tárgyai megerősítik Jakó Zsigmond megállapítását, hogy a városi polgárság anyagi kultúra tekintetében egyenrangú a nemesi családokéval.⁵⁰ A temetkezési szokások vidékenkénti eltéréseire vagy az etnikai, vallási sajátos jegyek elkülönítésére vagy az elhalálozás egyedi körülményeiből, vagy éppen az egyéni, családi döntésekből adódó, a jellemzőtől eltérő sajátosságok elkülönítésére még nincs elegendő adat, ahogy az időbeli változásokra is inkább csak fogódzók mutatkoznak. Ilyen például a koporsó általa-

48 Luby Margit: *A parasztiélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. (Szamosház, Tiszaház, Nyírség)*. Bp. 1935. 176–198.

49 Gheorghe Focşa: *Țara Oașului. Studiu etnografic – Cultură materială*. II. București 1975; Gail Kligman: *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. Iași 1998.

50 Jakó Zsigmond: *Az otthon és művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron (Szempontok reneszánsz kori művelődésünk kutatásához)*. = *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András et al. Kvár–Buk. 1957. 361–393, a városi polgárság és a nemesi háztartások egyenrangúságára 390–391.

nosnak mondható használata e korszakban, bár erre sokszor csak egy elszíneződött folt, a koporsódeszkák nyoma vagy a váz körül, alól előkerült néhány vasszeg utal. Néhány esetben a koporsódeszkák nagyobb részletei is megőrződtek, rajtuk a gömbös fejű vagy csak egyenesen kerek, díszítésre használt szegekkel. Alkalmazásuk elterjedt voltát a felsorolt példák illusztrálják, használatukról az írott források is tudósítanak. A részletesebb elemzésre a koporsó díszítése vagy díszítetlensége, a felirat tartalma vagy éppen hiánya utalhat, de éppen az elegendő adat vagy az összehasonlító anyag hiánya jelent akadályt e tekintetben.

A 18. század előtti, a protestáns közösséghez köthető temetkezések mellékletei között nem találunk a hit gyakorlására utaló nyomot, ezzel szemben az 1710-es évektől kizárólag katolikusok által használt temető sírjaiban – főleg a nőkében – olvasó, kegyérem és korpusz is előkerül. Viszont az egész kora újkorban általános szokás a halott öltözetének reprezentatív, ünnepélyes volta. Sajátos, a korábbi korszakokban is dokumentálható szokás folytatása a fiatal hajadon lányok eltemetése pártában (talán menyasszonyként). A körülményeknek és maguknak a pártáknak, fejdíszeknek a jellemzőit érdemes lenne önálló tanulmányban értékelni.

Jelen tanulmányban, az eddig ismeretlen nagybányai Szent István-templom körül előkerült leletanyag bemutatásával és a lehetséges értelmezések vázolásával a szakmára váró számos feladat egy apró részét igyekeztem elvégezni.

1. A Cx. 3. sír mellékletei: a–b, gyöngyök; c, hajtű; d–e, gyűrű; f, ruhakapocs; g, koporsóveretek

2. A Cx. 19. sír melléklete: koporsó- vagy szemfedélveret

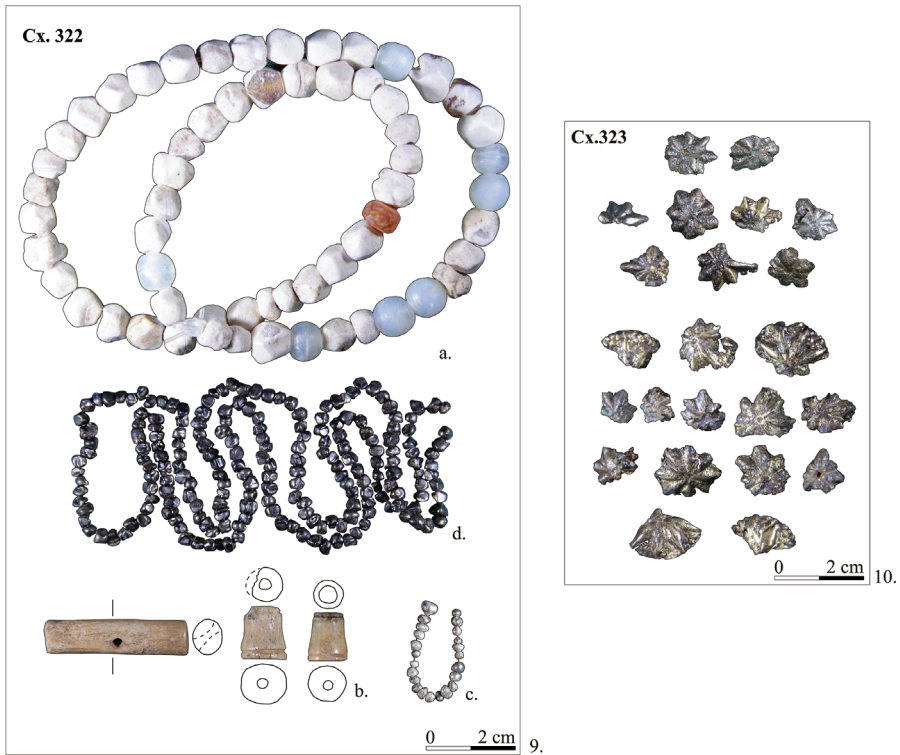
3. A Cx. 191. sír melléklete: Xavéri Szt. Ferenc(?) -kegyérem

4. A Cx. 328. sír melléklete: az olvasó gyöngyei

5. A Cx. 288. sír melléklete: könnyűveret

6. A Cx. 333. sír mellékletei: a, az olvasó gyöngyei; b, csat; c, gyöngysor

7. A Cx. 800. sír mellékletei: a, Szt. Imre- és Szt. Erzsébet-kegyérem; b, bronzkorpusz

8. A Cx. 259/266. sír mellékletei: a–b, ezüst párizsi kapcsok; c, ezüstcsat; d–e, koporsóveretek

9. A Cx. 322. sír mellékletei: a, gyöngyök a test mellkasán; b, d, gyöngyök az olvasóból; c, gyöngyök a fejdíszből

10. A Cx. 323. sír mellékletei: koporsóveretek

11. A Cx. 334. sír mellékletei: a, koporsóveretek; b, bronzkapcsok; c, olvasó; d, gyűrű

12. A Cx. 346a. sír mellékletei: a, Szt. Ferenc-kegyérem; b, díszgombok

13. A Cx. 347. sír mellékletei: a–c, zománcos díszű aranyboglárok; d, az olvasó gyöngyei; e–f, gyöngyök

Tartalom

Elöljáróban.....	7
<i>Tonk Sándor emlékezete</i>	
Curriculum vitae.....	11
Tonk Sándor műveinek jegyzéke.....	15
Testamentum.....	25
BUZOGÁNY DEZSŐ	
Tonk Sándor, az ember és a barát.....	29
ZALATNAY ISTVÁN	
A belülről irányított ember és közösség jövője.....	35
<i>Tanulmányok</i>	
BALÁZS MIHÁLY	
Szentábrahámi Lombard Mihály és Halle.....	45
BOGDÁNDI ZSOLT	
A fejedelmi tábla 16. századi, egyetemet járt ülnökeiről.....	59
DÁNÉ VERONKA	
Familiárisból patrónus. Ghillányi Gergely (1605 k.–1674) pályafutása.....	71
DEÉ NAGY ANIKÓ	
„Mostani gondoskodásomnak egy nevezetes Tárgya lévén Marus- Vásárhelyen a Bibliothekámnak elkészítése.”.....	85
DRASKÓCZY ISTVÁN	
Tonk Sándor nyomában: erdélyiek középkori peregrinációja.....	95
FEJÉR TAMÁS	
16. századi erdélyi királyikönyv-töredékek és elveszett királyi könyvek.....	113
FONT ZSUZSA	
Johann Wilhelm Petersen ismertsége és recepciója Erdélyben.....	137
GÁLFI EMÓKE	
A gyulafehérvári uradalom peregrinusai, különös tekintettel Koppányi Orbán enyedi esperesre.....	157
JAKÓ KLÁRA	
Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az <i>Özvegy és leánya</i> történeti háttéréhez.....	167
KESERÚ GIZELLA	
Agh István peregrinációja (1734–1737).....	201
KOVÁCS ANDRÁS	
Erdélyi mecénások a 16. századi Európában.....	215

LUPESCU MAKÓ MÁRIA

„Mindenemet hagyom... hog tanýtassag es az Eskolat el ne hagyassak vele”.
Az utódok tanítatásáról a kora újkori erdélyi végrendeletek tükrében 251

LUPESCU RADU

A kolozsvári protestáns iskola alapításának körülményei a 16. század
közepén..... 281

MONOK ISTVÁN

Magyarországi utazók leírásai az európai könyvtárakról
a 16–17. században..... 307

ROBERT OFFNER

Erdélyi orvostanhallgatók Európa egyetemein (1401–1850).
Helyszínek, személyek és hiányosságok a forrásokban 325

ŐSZ SÁNDOR ELŐD

Reformátorok művei a Marosvásárhelyi Református Kollégium
könyvtárában..... 359

SIMON ZSOLT

A késő középkori erdélyi városok oktatásra fordított költségei..... 379

SIPOS GÁBOR

Árva Bethlen Kata esete a cenzúrával..... 401

SZABADI ISTVÁN

„Scrinium Ecclesiae Generalis”. A partiumi reformátusok kora újkori
levéltára 407

SZABÓ ANDRÁS

A kora újkori magyar és erdélyi peregrináció kutatásának lehetőségei
és korlátai..... 415

SZÁSZ ANIKÓ

Nemesek Désen (1541–1600)..... 423

SZŐCS PÉTER LEVENTE

A kegyelet és a kegyesség emlékei a nagybányai Szent István-templom
körüli temető kora újkori sírjaiban..... 435

SZÖGI LÁSZLÓ

A magyarországi és erdélyi peregrinációkutatás eredményei az elmúlt
másfél évtizedben..... 453

VEKOV KÁROLY

A száz év, és ami utána következik. Az erdélyi magyar történetírás
száz éve 465

VERÓK ÁTILA

A 17–18. századi erdélyi peregrináció emlékei a hallei Franckesche
Stiftungen történeti gyűjteményeiben 477

W. KOVÁCS ANDRÁS

Az erdélyi megyék részvétele a királyi adó behajtásában a 16. század
elejéig..... 487

Rövidítések jegyzéke 517